

Дмитро ЄСИПЕНКО

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПОВІСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
«ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 26.

УДК 821.161.2 + 808.1

Єсіпенко Д. Історія створення повісті Бориса Грінченка «Під тихими вербами»; 9 стор.; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. У статті висвітлюються обставини створення повісті Бориса Грінченка «Під тихими вербами». Проаналізовано художнє вираження суспільних та літературних поглядів письменника, а також характер авторських змін тексту. Розглянуто особливості «творчої лабораторії» письменника.

Ключові слова: Борис Грінченко, «Листи з України Наддніпрянської», творча історія, варіанти тексту.

«Під тихими вербами» Бориса Грінченка вже понад століття належить до найпопулярніших творів української літератури. Після публікації у журналі «Киевская старина» у 1902 р. повість багаторазово перевидавалася: окремими книгами та у збірниках творів письменника (у 1910–1930-х рр., і, починаючи з 1960-х рр., і до сьогодні). Окремі згадки та докладніші характеристики твору зустрічаються у літературно-критичних розвідках, спогадах і епістолярії видатних українських діячів ХХ ст.: Миколи Чернявського, Володимира Науменка, Євгена Чикаленка, Дмитра Дорошенка, Сергія Єфремова, Максима Рильського та багатьох інших. Враховуючи важливість повісті у мистецькому доробку автора, актуально видається спроба з'ясувати біографічний та історичний контекст її постання. Не менш цікаво з'ясувати прикмети «творчої лабораторії» письменника на прикладі процесу написання «Під тихими вербами».

Наприкінці 1899 р. Бориса Грінченка було звільнено з посади секретаря Чернігівської губернської земської управи. Ця подія стала визначальним моментом у його чернігівському побуті (1894–1902 рр.). Фінансова незабезпеченість змушувала шукати нових джерел заробітку, насамперед – за літературну працю. І Грінченко вирішив стати одним з перших професійних українських письменників, не плекаючи особливих сподівань щодо рівня матеріального винагородження такої діяльності. Тональність непевності відчутна у його листі до Михайла Комарова: «Коли, не вважаючи на всю мою уперту працю (а думаю працювати дуже), я не зможу придбати собі і своїй сім'ї навіть «нужденного» шматка хліба, то се або моя праця нездатна і не варта ваги, або ще занадто рано бути в нас письменником» [19].

Сподівання Бориса Дмитровича на літературні гонорари ґрунтувалися зокрема на розрахунках на журнал «Киевская старина». Клопотаннями головного редактора видання Володимира Науменка і за підтримки київського генерал-губернатора Михайла Драгомирова було здобуто дозвіл на друк україномовних матеріалів у цьому виданні (з дозволу місцевої – київської – цензури) [6]. З ініціативи Євгена Чикаленка (і його коштом) було визначено плату за художні твори укра-

їнською (у розмірі 30-50 рублів за друкований аркуш). Як свідчить листування Євгена Харлампійовича, він добре знав про непросте становище Грінченка і зважав на нього, призначаючи гонорари: «...конкретно і зараз сей гонорар, може підтримає Грінченка, котрого скинуть з секретарства, і він зостанеться без шматка хліба» [22, с. 324]. Така допомога дійсно була важливою для сім'ї письменника за відсутності регулярних фінансових надходжень (до початку роботи над «Словником української мови»).

Восени-взимку 1900 р. Грінченко написав повість «Серед темної ночі». У 1901 р. її було опубліковано в «Киевской старине», і того ж року видано окремою відбиткою. Авторський гонорар становив майже 400 рублів (40 рублів за друкований аркуш) [15], [16]. Твір отримав схвальні відгуки сучасників автора. Зокрема, Чикаленко засвідчив високу оцінку твору Науменком: «Чув я від Науменка, що Ви прислали до «К[иевской] старини» таку гарну повість, якої ще ся редакція не мала; се слова Науменка, а він не дуже охочий до похвальби...» [22, с. 267]. Кримський віддав новій повісті Грінченка перевагу перед його попередньою прозою та творами інших письменників, привітав автора з творчим зростанням: «В Вашім «Серед т.[емної] ночі», знов, я добачаю вже дуже міцну руку... Повість – то і єсть Ваш властивий «фах», в повісті Ви робите суцільне вражіння...» (тут і далі курсивом передано авторські підкреслення в неопублікованих листах і курсиви в публікаціях – Д.Є.) [14]. Не лише схвальні відгуки, але й матеріальна винагорода додавала певності письменникові, у листі до Володимира Гнатюка від 24 жовтня 1901 р. він відзначив непогані гонорарні умови своєї роботи: «А літературні заробітки для українського письменника в Росії – ну, се юмористика та й годі, хоч *особисто* я через деякі причини стою в значно ліпшому становищу...» [17].

У травні 1901 р. Грінченко почав працювати над своєрідним «продовженням» повісті «Серед темної ночі», новим твором «з народного, сільського життя» (авторське визначення). Цікаво на прикладі повісті «Під тихими вербами» розглянути особливості творчого процесу письменника.

За спогадами сучасника, це була невпинна праця, формо-змістова обробка, ретельне обміркування та ремісницьке відточування тексту: «...коли писав своє перше оповідання, то разів з десять переробляв його, поки надав ту форму, в якій воно пішло до друку. Взагалі це була людина, котра знала, чого вона хоче, й добивалась того, чого бажає, упертою й невідступною працею. Коли цю працю осіяло натхнення, вона робилась любою й бажаною. Душа горіла над нею живим огнем і вона втілювалась в художній твір» [23, с. 33]. «Упертість, стойкість» Грінченка у письменницькій праці відзначав Чикаленко [22, с. 325]. При цьому написання художніх творів майже завжди поєднувалось із науковою та публіцистичною творчістю: «Його кабінет – се була справжня робоча лабораторія, з якої виходили продукти літературної творчості найрізноманітнішого характеру – художні твори, прозою й віршем, популярні брошури, публіцистичні статті, наукові розвідки. Розповідав він мені про свої літературні плани, показував готові матеріали...», – так пригадував свої відвідини Грінченка у Чернігові Олександр Лотоцький [20, с. 142].

За свідченням письменника, літературна праця задля заробітку (здебільшого російською мовою) займала практично весь час. Однак щоденно дві години він присвячував написанню «Під тихими вербами» [18]. З іншого твору (оповідання «Пан Коцький», 1904 р.) дізнаємося, що робота над повістю відбувалась у ранковий час. «Спільником» і першим «критиком» при цьому був його кіт, «прихильний до повістярства»: «Я тоді писав «Під тихими вербами». Щодня вранці в десять годин я сідав за роботу, а він стрибав на стіл... Уважно дивився своїми жовтими ясними очима, як бігало моє перо... Одноманітний рух пера врешті втомляв його... В дванадцять годин, чуючи, як я встаю з-за столу, він прокидався... Тоді йшов зо мною на прохідку в сад...» [4, с. 318]. Як бачимо, авторські вказівки на час конкретні. Складається враження продуманості і точності у дотриманні розпорядку дня: робота над повістю з десятої до дванадцятої – прогулянка – нова запланована робота.

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського зберігся автограф повісті «Під тихими вербами» [8]. У тексті зафіксовано численні зміни, здійснені у процесі написання твору. Йдеться як про невеликі за обсягом і суто стилістичні правки, так і про заміну цілих текстових масивів, відмову від значних фрагментів (у автографі перекреслені). Характер змін різноманітний: у репліках персонажів (арк. 45–46 автографа), епіграфі до розділу (арк. 81), авторській характеристиці персонажа (арк. 120–121), пейзажному описі (арк. 231) та інших частинах тексту.

Максим Рильський відзначив як художній здобуток автора сцену братовбивства у повісті: «...читача... не можуть не вразити сторінки повіс-

ті «Під тихими вербами», де змальовано вбивство Панасом Момотом його брата – Грицька. Тут Грінченко досягає виняткової сили художнього зображення» [21, с. 285]. Цікаво, що цей фрагмент твору зазнав значного авторського редагування. Виразно натуралістично виглядав попередній варіант. Відповідно до нього, Панас вимагає у Грицька відмовитись від землі, з допомогою молодшого брата Івана катує його, поки той не гине [12]. Цей варіант сцени Грінченко викреслив, замінивши значно коротшим: фактично, було збережено лише початок. Згідно останнього зафіксованого автографом тексту, Панас вбиває Грицька випадково, при цьому Іван йому майже не допомагає [12]. За допомогою значного скорочення оповіді, акцентованні на раптовості та незапланованості смерті досягається художній ефект виразного контрасту: неспіввіднесення причини (бажання Панаса володіти клаптиком землі) та наслідку (тривала ворожнеча, примус Грицька відмовитися від законної власності і, нарешті, його вбивство). Окрім того, письменник уникнув надміру натуралістичних деталей у зображенні екзекуції (таких, як «вивернуті руки тихо опадали вниз»), що могли б вразити читача. Варто зауважити, що попередній варіант розгортання подій, а саме винахідливе знущання Панаса над братом, вмотивовується ширшим тлом попередньої передісторії. Так, аркуші 96–97 автографа зафіксували нереалізований у публікації намір Грінченка попередити читача про трагічний епізод. Йдеться про погрози Панаса Грицькові підпалом або вбивством. Так само викреслено фрагмент, що безпосередньо передував описові роздумів Панаса Момота про необхідність силою здобути землю. У цій частині, за попереднім задумом Грінченка, йшлося про садистські нахили братовбивці ще у дитинстві, епізод з його побиттям Грицьком та про приховане відтоді бажання помститися [11].

Особливості творчої манери Грінченка відкриваються у різноманітних деталях, зафіксованих у автографі твору. Цікавою характеристикою є супровідний ілюстративний матеріал поруч із текстом повісті: два малюнки-схеми. Вочевидь, вони були потрібні авторові для точнішого просторового уявлення описуваного. В одному випадку намальовано розташування земельних ділянок з прізвищами їхніх власників (коли йдеться про прагнення сільських багатіїв замкнути громадську землю у кільці) [9]. В іншому місці Грінченко унаочнює для себе місцевість та розміщує персонажів (поле і між деревами стежка, якою Зінько виходить на галявину, де біля груші і катраги (давня назва хижки на пасіці – Д.Є.) бачить Гаїнку та її діда [10].

Попри варіативність тексту, слід констатувати досить швидкий темп написання повісті (первісну її версію було завершено менше ніж за два місяці після початку роботи). Динамічність постання твору можна пояснити усталеністю сві-

тоглядних уявлень автора, попередньо обміркованими психологічними характеристиками та типами персонажів. Очевидними є перегуки соціальних та національних переконань Грінченка із сюжетами та образами твору. Так, приміром, у «Листах з України Наддніпрянської» (час написання – 1892–1893 рр.) висловлено роздуми про причини змоскалення українського селянина, «мужика»: «Мужик пана не любить, глузує з нього, але ж і заздрить йому. Він бачить, що пан має більші права і більший достаток і – як здається мужикові – мало що робить... І мужик думає собі, що задля того, щоб такого життя зазнати, треба так робити, як пани. Ось він скидає одягу і бере начебо панську; кидає свою мову і балакає начебо попанському... Що з сього виходить? Те, що мужик переймає у пана (звісно, скільки може й розуміє) позаверховність і, звісно, вкупі з нею і такі гарні речі, як розпушта і т. ін. А проте, власне, і не в панів він се переймає: до пана все ж через лад високо задля нього. Тим переймання йде від лакеїв та від куховарок. З'являється цілий шар суспільний: перевертні» [5, с. 38]. Очевидним представником цієї суспільної верстви у повісті «Під тихими вербами» є Микита Тонконоженко (а його ідейним «побратимом» у «Серед темної ночі» можна вважати Романа Сивашенка). Повернувшись «з города», цей «образований» парубок дивує всіх своїм чудернацьким (бо «панським») вбранням: «чоботи «бутілками», штанці-галанці вузенькі, сорочка ситцева червона на випуск, ще й поясом синім з китицями підперезана, а зверху ще й паджак з іскрою», – так він сам його звав». А так герой, вживаючи мовних покручів, оповідає про порядки міського життя: «...пустяк униманія, нуль обрачення!... Це по вашому, сельському, дак нікак нільзя, ще й нівозможно, а в городі – го-го! Там, брат, кажна бариня свого любовника йміть і даже не то што барині, а й горнишні й кухарки. Мені один лакей знакомий розказувал. Діла – перший сорт!» [2, с. 59–61]. «Начебо пана» Микиту викривають як перевертня, «шарлатана». Як бачимо, подібність поведінкових моделей у публіцистичному та художньому текстах є дуже виразною.

Опозиційний образіві Тонконоженка – Зінько Сивашенко – також добре продуманий автором персонаж. Розвиток особистості насамперед

через самоосвіту і читання, осмислення ідеалів громадського життя вповні представлені у образі головного героя повісті. Під цим оглядом деякі характеристики особистості Зінька ілюструють Грінченкові тези з «Листів з України Наддніпрянської». Зокрема, показовими в обох випадках є наголошення значення художньої літератури (особливо Шевченкових творів) для естетичного та національного розвитку особистості [5, с. 48], [2, с. 31–32, 35], а також формулювання прагнень українських «націонал-народолюбців» (вислів Грінченка) [5, с. 107], [2, с. 102].

Загальний час створення повісті «Під тихими вербами» (від початку написання до остаточної версії) – майже 8 місяців. Наприкінці автографа твору – вказівка Грінченка: «Написано в Чернігові. Почато 1901, V, 9, але писано тільки два дні (перший розділ написано), а тоді знову почато 1901, V, 28. Вперше дописано: 1901, VII, 30. Вдруге дописано: 1901, X, 6. Третю частину перероблено й переписано знову: 1902, I, 4» [3, с. 587]. Дня, коли було вперше дописано текст, у листі до Кримського письменник окреслив повість як «мабуть, трохи більшу за «Серед т.[емної] ночі» і... цікавішу». Обробку «Під тихими вербами» він планував закінчити у 1901 р. та наступного року надіслати до «Киевской старини» [7, с. 317–318.]. Пізніше уточнив самопоставлене завдання (завершити до Різдва 1902 р.) [1] і впорався з ним: «Перші дві частини відіслано до «Кієв[скої] старини» ще р. 1901, останню – в січні 1902» (першу частину було надіслано восени, а другу взимку) [3, с. 586]. Як результат – у 1902 р. «Під тихими вербами» було опубліковано у журналі: першу та другу частину – відповідно, у лютневій та березневій книгах, третю частину – у квітневій книзі.

Результати вивчення історії створення повісті «Під тихими вербами» вказали на перспективність подібних розвідок. Нові деталі до характеристики творчого процесу Бориса Грінченка може додати зіставлення і аналіз рукописних та друкованих варіантів (у першу чергу, тексту першопублікації у журналі «Киевская старина»). Дослідницька робота у цьому напрямку дозволить з'ясувати, наскільки було збережено авторську волю і чи мали місце редакторські втручання у текст публікацій.

Література

1. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, ф. 120, спр. 39, арк. 1.
2. Грінченко Б. Під тихими вербами. Повість [Текст] / Грінченко Б. – Вид. 2-ге. – К.: Друкарня 1-ої Київ. Друкарськ. Спілки, 1910. – 336 с.
3. Грінченко Б. Твори: у 2 т. [Текст] / Грінченко Борис. – К.: Вид. акад. наук УРСР, 1963. – Т. 2. – 592 с.
4. Грінченко Б. Твори: у 2 т. [Текст] / Грінченко Борис Дмитрович. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 2. – 608 с.
5. Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу [Текст] / Інститут укр. археографії НАНУ; упор.: А. Жуковський, відп. ред. П. Сохань. – К., 1994. – 286 с.
6. Данилів В. «Киевская Старина» по цензурним документам [Текст] / В. Данилів // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1/2 (8/9). – С. 63–65.

7. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) [Текст] / Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАНУ ; відп. ред. О.Д. Василюк. – К., 2005. – Т. 1. – 500 с.
8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, ф. 1, спр. 31389.
9. Там само, арк. 12.
10. Там само, арк. 26.
11. Там само, арк. 120–121.
12. Там само, арк. 126–128.
13. ІР НБУВ, ф. 2, спр. 4151.
14. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 37806, арк. 2.
15. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 38821, арк. 1.
16. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 38823, арк. 1.
17. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 40697, арк. 2.
18. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 40701, арк. 2.
19. ІР НБУВ, ф. 3, спр. 40910, арк. 1.
20. Лотоцький О. Сторінки минулого [Текст] / Лотоцький О. – Варшава: Укр. наук. ін-т, 1932. – Ч. 1 – 278 с.
21. Рильський М. Дві повісті Бориса Грінченка [Текст] / Максим Тадейович Рильський // Рильський М.Т. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1980. – 285 с.
22. Старовойтенко І. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи [Текст] / Інна Старовойтенко. – К.: Темпора, 2009. – 544 с.
23. Чернявський М. Кедр Ливана [Текст] / Микола Чернявський. – Херсон: Коопер. т-во «Укр. Книгарня», 1919. – 36 с.

Єсіпенко Д.

История создания повести Бориса Гринченко «Под тихими ивами».

Аннотация. В статье освещаются обстоятельства создания повести Бориса Гринченко «Под тихими ивами». Проанализировано художественное выражение общественных и литературных взглядов писателя, а также характер авторских изменений текста. Рассмотрено особенности «творческой лаборатории» писателя.

Ключевые слова: Борис Гринченко, «Письма с Надднепрянской Украины», творческая история, варианты текста.

Dmytro Yesypenko

The creation history of Boris Grinchenko's story «Under quiet willows»

Summary. The article highlights circumstances of creation of Boris Grinchenko's story «Under quiet willows». Artistic expression of writer's public and literary views and also character of author changes of text, are analysed. Characteristics of writer's creation are studied.

Keywords: Boris Grinchenko, «The letters from Naddniproanska Ukraine», creation history, variants of text.

Єсіпенко Дмитро – аспірант відділу видань літературно-наукової спадщини Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.